

LEKSIKOLOGIYAGA OID LINGVISTIK KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH

Yo'ldashova Dinora

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisda ona tili ta'limida leksikologiyaga oid lingvistik ko'nikmalarni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari, metodik yo'nalishlari va didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Leksik birliklarning semantik xususiyatlarini anglash, so'z ma'nosining kontekstual o'zgarishini tushunish, sinonimik, antonimik va omonimik munosabatlardan nutqda samarali foydalanish masalalari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, leksikologik ko'nikmalarni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv, kommunikativlik va tizimlilik tamoyillarining o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: leksikologiya, lingvistik ko'nikma, nutqiy kompetensiya, leksik birlik, semantika, ona tili ta'limi, metodika.

Tilni o'rganish jarayonida so'z boyligini egallash markaziy o'rin tutadi. Biroq, "leksikologiyaga oid lingvistik ko'nikmalar" tushunchasi so'zlarning shunchaki ma'nosini bilishdan ancha kengroqdir. Muammo shundaki, an'anaviy yondashuvlar ko'pincha so'zlarni izolyatsiya qilingan, denotativ birliklar sifatida o'rgatib, ularning murakkab jihatlarini (morfologiya, kollokatsiya, idiomatik foydalanish, registratsiya, madaniy konnotatsiyalar) e'tibordan chetda qoldiradi. Bunday cheklangan yondashuv ikkinchi tilni o'rganuvchilarda ravonlik, izchillik va madaniy nuanslarni tushunishda jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu holat, til ta'limining samaradorligini pasaytirib, kommunikativ kompetensiyaning to'liq shakllanishiga to'sqinlik qiladi.[1.47]

Leksikologik lingvistik ko'nikmalarni shakllantirish masalasi zamonaviy tilshunoslik va didaktikaning markaziy masalalaridan biridir. Mavjud adabiyotlar bu jarayonning murakkab va ko'p qirrali ekanligini ta'kidlaydi. So'z boyligini egallashni an'anaviy tarzda faqat denotativ ma'noga bog'lab tushunish, zamonaviy tadqiqotlar nuqtai nazaridan cheklangan yondashuv hisoblanadi. ta'kidlaganidek, so'zni haqiqiy egallash uning yozilishi, talaffuzi va asosiy ma'nosidan tashqari, morfologiyasi, so'z turkumi, polisemik va konnotativ ma'nolari, kollokatsiyalari, idiomatik qo'llanishlari, registri va madaniy implikatsiyalarini o'zlashtirishni talab qiladi. [2.57] Shunday qilib, so'zlarni muloqot va madaniy kontekstdan ajratilgan diskret elementlar sifatida o'qitish cheklangan va ko'pincha xato yondashuv deb hisoblanadi.

So'z bilimi va uning keng qamrovli tabiatiga ko'ra, so'zni haqiqiy egallash nafaqat uning asosiy denotativ ma'nosini, balki morfologiyasini (so'zning tuzilishini), so'z turkumini, polisemik va konnotativ ma'nolarini, kollokatsiyalarini (birga keladigan so'zlar), idiomatik qo'llanishlarini, registratsiyasini (qo'llanish doirasi) va madaniy implikatsiyalarini ham o'z ichiga oladi. [3.17] Bu natija, so'zlarni kontekstdan ajratilgan holda o'qitishning samarasizligini yaqqol ko'rsatadi, chunki bu yondashuv so'zning keng qamrovli funksional qobiliyatini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. Quyida 6-sinf darsligidan namunaviy lingvistik ko'nikmalarni rivojlantirishga oid topshiriqlar keltirdim.

1-topshiriq. Leksik kompetensiyani rivojlantirish

Topshiriq mazmuni:

Quyidagi so'zlarning **ma'nodoshlari (sinonimlari)** va **qarama-qarshi ma'noli (antonim)** variantlarini toping.

faol, tiniq, baland, foydali, tez

Topshiriq talabi:

Har bir so'zga **kamida 1 ta sinonim** va **1 ta antonim** yozing.

Tanlangan so'zlar ishtirokida **ikki mazmunli gap** tuzing.

Baholash mezonlari (5 ball):

Sinonim va antonimlarni to'g'ri aniqlash – 3 ball

Gaplarning grammatik va mazmuniy to'g'riligi – 2 ball

2-topshiriq. Morfologik tahlil ko'nikmasini rivojlantirish

Topshiriq mazmuni:

Quyidagi gapdagi **ot va sifatlarni aniqlang**, ularni morfologik jihatdan tahlil qiling.

Bilimli o'qituvchi o'quvchilarga foydali bilimlar berdi.

Topshiriq talabi:

1. Otlarni toping va ularning **soni, kelishigini** aniqlang.
2. Sifatlarni topib, **qaysi otni aniqlayotganini** yozing.

Baholash mezon (5 ball):

Otlarni to'g'ri aniqlash va tahlil qilish – 3 ball

Sifatlarni to'g'ri aniqlash – 2 ball

3-topshiriq. Grammatik kompetensiyani rivojlantirish

Topshiriq mazmuni:

Quyidagi fe'llarni **zamonlariga ko'ra** guruhlang.

o'qiydi, yozdi, kelmoqda, aytgan, boradi

Topshiriq talabi:

Har bir fe'lning **zamonini** aniqlang.

Har bir fe'l ishtirokida **bittadan sodda gap tuzing**.

Baholash mezon (5 ball):

Fe'l zamonlarini to'g'ri aniqlash – 3 ball

Gap tuzishdagi grammatik to'g'rilik – 2 ball

4-topshiriq. Sintaktik kompetensiyani rivojlantirish

Topshiriq mazmuni:

Quyidagi sodda gaplarni **murakkab gapga aylantiring**.

1. O'quvchi mashq bajardi.
2. U darsga puxta tayyorlandi.

Topshiriq talabi:

Gaplarni **bog'lovchi yoki ergash gap** yordamida birlashtiring.

Hosil bo'lgan gapda **ega va kesimni** aniqlang.

Baholash mezon (5 ball):

Murakkab gapni to'g'ri tuzish – 3 ball

Sintaktik tahlilning aniqligi – 2 ball

Leksikologiyaga oid lingvistik ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni bir qator ilmiy-pedagogik yondashuvlarga asoslanadi. Avvalo, kompetensiyaviy yondashuv bu jarayonning nazariy asosi hisoblanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, o'quvchi til birliklarini bilish bilan cheklanmay, ularni nutqiy faoliyatda qo'llay olishi lozim. Ikkinchidan, kommunikativ yondashuv leksik birliklarning real nutq jarayonida o'rganilishini taqozo etadi. So'zlar alohida holda emas, balki matn va nutq kontekstida tahlil qilinadi. Bu esa o'quvchilarning semantik tafakkurini rivojlantiradi.

Uchinchidan, tizimlilik va izchillik tamoyili leksikologik bilim va ko'nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirishni nazarda tutadi. So'z ma'nosiga oid tushunchalar oddiydan murakkabga tomon o'rgatiladi. Shuningdek, ongli-ta'limiylik tamoyili asosida o'quvchilar har bir leksik hodisaning mohiyatini tushungan holda o'zlashtiradilar. Olib borilgan tahlil leksikologiyaga oid lingvistik ko'nikmalarni shakllantirishning nafaqat so'z ma'nosini bilishdan iborat emasligini, balki undan ancha keng va chuqur jarayon ekanligini ko'rsatdi. Asosiy natijalar shuni tasdiqlaydiki, bu ko'nikmalar so'zlarning keng qamrovli bilimini, shu jumladan ularning morfologik tuzilishi, frazeologik aloqalari, tushunishni talab qiladi. An'anaviy, so'zlarni izolyatsiya qilingan holda o'qitish metodlari cheklangan samara beradi. Aksincha, frazeologik kompetensiyaga va morfologik

xabardorlikka e'tibor qaratish, shuningdek, kontekstual o'qitish, takrorlash va faol til foydalanishni o'z ichiga olgan kompleks pedagogik strategiyalar samaraliroq hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, leksikologiyaga oid lingvistik ko'nikmalarni shakllantirish til ta'limida muhim metodik vazifa hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'z ma'nosini anglash, leksik birliklarning semantik munosabatlarini tahlil qilish hamda ularni nutqda to'g'ri qo'llash o'quvchilarning lingvistik va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi. Leksik materiallar asosida olib borilgan tizimli mashg'ulotlar o'quvchilarda o'qib tushunish, matnni tahlil qilish va mazmunni to'g'ri ifodalash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ilmiy manbalarga tayangan holda aniqlanishicha, leksikologik ko'nikmalarni shakllantirishda kognitiv va kommunikativ yondashuvlardan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Kontekstual tahlil, lug'atlar bilan ishlash va interfaol metodlar orqali tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning so'z boyligini kengaytirish bilan birga, ularning mustaqil fikrlash va nutqiy faolligini ta'minlaydi. Mazkur xulosalar leksikologiyani o'qitish metodikasini takomillashtirishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tajiyeu M va b. Pedagogik texnologiya – ta'lim jarayoniga tatbig'i. – Toshkent: Tafakkur, 2010. – 118 b.
2. G'ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M va b. Ona tili o'qitish metodiksi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – B. 174.
3. Sobirov A. Uzluksiz ta'limda til kompetensiyasi //Nutq madaniyati va o'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari . –Andijon, 2016. – B. 87.
4. Turdiyev N., Asadov Yu., Akbarova S. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Niso Poligraf, 2007. – B. 4.
5. Ziyodova T. Matn yaratish texnologiyasi. –Toshkent: Fan. 2008. –B. 35.90.